

PAVLUS

HIRİSTİYANLIĞIN MİMARİ

ŞİNASI GÜNDÜZ

Pavlus: Hıristiyanlığın Mimarı
Şinasi Gündüz
© MilelNihal Yayınları
İstanbul 2021

Birinci Baskı
Ankara Okulu 2001

İkinci Baskı
MilelNihal 2021

Genel Yayın Yönetmeni
Hakan Olgun

Sayfa ve Kapak Tasarımı
Bilal Patacı

ISBN
978-605-06488-4-3

Eylül 2021

Baskı ve Cilt

Step Ajans Reklamcılık, Matbaacılık Tan. ve
Org. Ltd. Şti. Göztepe Mah. Bosna Cad. No:
11 Bağcılar/İstanbul 0212 446 88 46

Matbaa Sertifika No: 45522

MilelNihal Yayınları
Akşemseddin Mahallesi M. Sarper Alus
Sokak No: 4/6 Fatih İstanbul. 0212 533 97 31

MilelNihal Yayınları HİKAV Yayın Kültür
Araştırma ve Eğitim Hizmetleri A.Ş.'ne aittir.

Yayınevi_Sertifika No: 40767

ŞİNASI GÜNDÜZ

Lisansını Ankara Üniversitesinde lisansüstü eğitimini İngiltere’de Durham ve Manchester üniversitelerinde tamamladı. 1995’te Dinler Tarihi Doçenti, 2003’te Profesör oldu. 2009-2012 yılları arasında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dekanlığını yaptı. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) aslı üyesi olan Prof. Gündüz, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı öğretim üyesidir. Milet ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi’nin editörlüğünü de yapmakta olan Gündüz’ün yayınlanan çalışmaları arasında şunlar sayılabilir:

The Knowledge of Life: The Origins and Early History of the Mandaeans and Their Relation to the Sabians of the Qur’an and to the Harranians, Oxford: Oxford Univeristy Press 1994. Sâbiîler Son Gnostikler, Ankara: Vadi 1995. Din ve İnanç Sözlüğü, Ankara: Vadi 1998. Küresel Sorunlar ve Din, Ankara: Ankara Okulu 2005. Misyonerlik, Ankara: DİB Yayınları 2005. Change and Essence: Dialectical Relations Between Change and Continuity in the Turkish Intellectual Tradition (eds. Şinasi Gündüz, Cafer S. Yaran), Washington: RVP 2005. Anadolu’da Paganizm: Antik DönemdeHarran ve Urfa, Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2005. Kur’an’ı Anlamak:İlahi Vahyin Tarihe Açılımı, İstanbul: Mana 2015. Living Together: AnIslamic Perspective on Coexistence of Diversities, Scopje: Logos-A 2015. Mitoloji ile İnanç Arasında, İstanbul: Hikav Yayınları 2018. İslamve Sabîlik, İstanbul: Hikav Yayınları 2018. Dünya Dinleri (ed. ŞinasiGündüz), İstanbul: MiletNihal Yayınları 2019.

İçindekiler

İkinci Baskıya Önsöz	7
Önsöz	9
Kısaltmalar	12
GİRİŞ	15
I. Din Kurucusu Pavlus	19
II. Pavlus Araştırmalarının Zorluğu	26
III. Pavlus'la İlgili İlk Elden Kaynaklar	30
PAVLUS'UN YAŞAMI	39
I. Hıristiyanlık Öncesi Pavlus	45
II. Şam vizyonu ve Pavlus'un Peygamberlik İddiası	51
III. Antakya'daki Yaşam ve Misyon Faaliyetleri	67
A. Birinci Misyon Seyahati	72
B. Kudüs Yolculuğu ve Havariler Konsili (Gerçek mi Düzmece mi?)	73
C. İkinci Misyon Seyahati	78
D. Üçüncü Misyon Seyahati	85
IV. Tutuklanması ve Yaşamının Sonu	90
PAVLUS'UN YETİŞTİĞİ ÇEVRE VE KÜLTÜREL GERİ PLANI	103
I. Eski Ahit ve Yahudilik	110
II. Helenizm ve Sır Dinleri	116
III. Gnostisizm	124
TARİHSEL İSA	145
I. Tarihsel İsa Araştırmaları	152
II. İsa ile İlgili Kaynaklar	165
A. Hıristiyanlık Dışı Kaynaklar	166
1. Yahudi ve Roma Kaynakları	166
2. Sâbiî, Maniheizt ve İslâmi Kaynaklar	173
B. Hıristiyanlık İçi Kaynaklar	177

III. İsa'nın Yaşamı	185
A. Bakireden Doğum	186
B. Yahya ile İlişkiler	192
C. Çarmıhta Ölüm Hadisesi	199
IV. İsa'nın Kimliği	202
A. İnsanoğlu ve Peygamber	203
B. Mesih	210
C. Oğul-Baba Figürleri	219
V. İsa'nın Mesajı	224
PAVLUS'UN İSA ANLAYIŞI	243
I. Pavlus ve Tarihsel İsa	246
A. Pavlus Tarihsel İsa'yı Ne Kadar Tanıyor?	246
B. İki Şahsiyet Arasındaki Doktrinel Farklılıklar	252
1. Teosentrizm ve Kristosentrizm	253
2. Tanrının Egemenliği	254
3. Misyonun Merkezi Vurgusu: Mesaj mı İsa'nın Şahsı mı?	257
4. Tanrı Düşüncesi	258
5. Tanrısal Hukuk	261
6. Otorite Anlayışı ve Sosyal-Siyasal Yapıya Karşı Tutum	269
II. Pavlus'un İsa'sı: Hıristiyan İmanının Mesih'i	278
A. Rab/Kyrios	283
B. Tanrı Oğlu	285
C. Mesih Sırrı	287
1. Mesih'te Olma	291
2. Ruh-Mesih İlişkisi	294
III. Dinde Merkez Kim? İsa mı Pavlus mu?	298
DEĞERLENDİRME	303
Kaynakça	309
Dizin	321

İkinci Baskıya Ön Söz

Hıristiyanlık tarihinde dikkati çeken en önemli şahsiyet kuşkusuz Pavlus'tur. O yalnızca bir teolog ya da misyoner değil, kimliğiyle, kişiliğiyle, Hıristiyan kutsal metninde büyük önem arz eden mektuplarındaki söz ve yaklaşımlarıyla Hıristiyanlığın hemen her anlamda temel referansıdır. Görüşleriyle, yorumlarıyla ve yaşamıyla başta Mesih öğretisi olmak üzere Hıristiyan öğretilerine, inançlarına yön veren şahıstır. Dolayısıyla Pavlus'u bilip anlamadan Hıristiyanlığın bilinip anlaşılması mümkün değildir.

Bu çalışma, yayımlandığı ilk tarihten bugüne aradan geçen süre zarfında yalnızca ilahiyat çevrelerinin değil, genelde din bilimlerine özelden ise Hıristiyan tarihine ve teolojine ilgi duyan birçok kesimin ilgisini çekti. Türkiye'deki okurlar yanında İngilizce çevirisi aracılığıyla dünya genelinde İngilizce okuyup anlayan okurların da ilgisini çekti. Hıristiyanlık ve Pavlus okumalarının adeta temel bir başvuru kitabı oldu. Bu durum, gerek akademik ve entelektüel çevre gerekse konuya ilgi duyan genel okuyucu açısından çalışmanın hak ettiği ilgi ve alakanın oluştuğunu göstermesi açısından oldukça sevindirici... Kitaba gösterilen bu ilgi ve alaka diğer yandan Pavlus çalışmalarının ne kadar önem arz ettiğinin ve özellikle Türkiye'de Pavlus konusunda yapılacak daha ileri çalışmalara ihtiyaç bulunduğunun da bir göstergesi...

MilelNihal yayınları arasında kitabın ikinci baskısında titiz dizgi ve mizanpaj çalışması yanında yeni bir kapak tasarımı hazırlayan Dr. Bilal Patacı'ya teşekkür ediyorum.

Şinasi Gündüz

İstanbul, Eylül 2021

Tarih boyu insanlık birçok ünlü sima yetiştirmiştir. Kahramanlar, liderler, önderler, dâhîler, sanatkarlar, hikmet öğreticileri, ahlak ve adalet savunucuları ve benzeri ünlü simalar, insanlık tarihinin çeşitli kesitlerinde önemli roller üstlenmişler ve gerek yaşadıkları dönemlere gerekse kendilerinden sonraki insanlığın geleceğine yönelik kararlar almış, mesajlar vermişlerdir. Kuşkusuz bu simalar arasında, hayatı anlama/algılama noktasında insanlara bir inanç/düşünce sistematiği sunan, bu inanç ve düşünce çerçevesinde davranış kalıplarını içeren bir yaşam tarzı öneren ve yine bu çerçevede insanların doğal ve sosyal çevreleriyle ilişkilerini düzenlemelerini öngören din kurucuları ve temsilcilerinin önemli bir yeri vardır. Bu doğrultuda faaliyette bulunan gerek peygamberler, tebliğciler ve davetçiler gerekse reformatörler, hikmet öğreticileri, kral-rahipler, büyücü-hekimler ve ideologlar insan düşünce ve davranış kalıplarını belirleme ve yönlendirme çabasında olmuşlar, dolayısıyla da insan hayatında kalıcı izler bırakmışlardır.

Her ne kadar yaşadıkları dönemlerde önemli bir takım faaliyetlerde bulunsalar da bu din kurucuları ve temsilcilerinden bir kısmı zamanın ilerlemesiyle insanlığın hafızasından silinmeye, tarihte edindikleri önemli yeri kaybetmeye başlamışlardır. Diğer yönden içlerinden bir kısmı ise savundukları düşünceleri, yaptıkları faaliyetleri ve tarihte oynadıkları roller nedeniyle hiçbir zaman gündemden düşmemiş, önemlerini yitirmemişlerdir. Bu kişilerden önemli bir kısmı, temsil ettikleri düşünceler ve yaşam tarzı nedeniyle tarihin akışına yön vermiş; yaşamları, günümüze kadar süregelen çeşitli dinsel geleneklerin ortaya çıkışı açısından birer başlangıç birer milat olmuştur. Bu önemli simalardan bazı-

larının temsil ettikleri anlayış, kendilerinden binlerce yıl sonra bile yeryüzünün önemli bir kesiminde taraftar bulabilmekte, hatta bağlıları açısından dünyanın en büyük dinsel hareketlerini oluşturabilmektedir.

Tarihe mal olmuş bu önemli simalar, yalnızca günümüze kadar varlığını sürdüren cemaatleri ya da taraftarlarıyla değil, spekülâtif görüşleri, hâlâ tartışılan düşünce ve yaşam tarzlarıyla da günceliklerini sürdürmektedirler. İşte Pavlus, bu önemli simalardan birisidir. Kendisini, “daha annesinin rahmindeyken Tanrı tarafından seçilip görevlendirilen kişi” (Gal. 1:15-16) olarak tanımlayan Pavlus’un, her ne kadar kimliği, yaşamı, faaliyetleri ve görüşleri tartışma konusu olmuş olsa da onun gerek düşünce ve inanç tarihi gerekse Hıristiyanlık açısından önemi tartışma götürmez bir gerçektir.

Pavlus, bir yönden yaklaşık iki bin yıldır ileri sürdüğü görüş ve düşünceleriyle tartışılâgelen bir kişi, diğer yönden tarihte üstlendiği önemli rolün hemen herkesçe kabul edildiği bir düşünür, misyoner, teolog ve din kurucusudur. Pavlus, tarih boyu hem taraftarlarının ve dostlarının hem de taraftarı olmayanların ve düşmanlarının ilgi odağı olmuştur. Kimisine göre o halüsinasyonlar gören bir epileptik ya da sürekli vizyonlar gören bir histeriktir. Kimilerine göre ise o yaratıcı bir düşünür, teolojik bir devrimcidir. Pavlus’un öğretilerini benimseyip kabullenen sıradan inananlara göre ise o, Tanrı Oğlu İsa Mesih’in mesajını insanlara iletmek üzere Tanrı tarafından seçilen bir elçi bir resuldür. Pavlus’u tanımlamaya yönelik bu değerlendirme farklılıklarından başka Pavlus’un öğretisinin ne olduğu, neleri içerdiği, bu öğretilerin kaynağının ne olduğu ve ne kadarının Pavlus sonrası dönemde sürdürüldüğü konularında da değişik görüş ve değerlendirmeler mevcuttur.

Peki, gerek Pavlus’un şahsına gerekse öğretilerine ilişkin bu tanımlama ve değerlendirmelerden hangisi ya da hangileri doğrudur? Pavlus kimdir; mesajını iletmek üzere seçildiğini iddia ettiği İsa ile ilişkisi nedir ya da Pavlus’un öğretileriyle İsa’nın mesajı arasında gerçekten bir ilişki var mıdır? Bütün bu sorular Pavlus’u

ve mesajını gerçek anlamda tanıma ve değerlendirmede cevaplandırılması gereken hususların başında yer almaktadır.

I. Din Kurucusu Pavlus

Pavlus'un kişiliği ve yaşamı kadar, Hıristiyanlığın oluşumundaki yeri ile Hıristiyan inanç ve öğretilerinin belirlenmesinde oynadığı rol, öteden beri Pavlus araştırmacılarının ilgisini çeken konuların başında yer almıştır. Birçok araştırmacı, Pavlus'un azimle çalışan bir misyoner olmasının yanı sıra bir düşünür ve önemli bir teolog olduğu konusunda hemfikirlerdir. Örneğin, Raisanen, Pavlus'un "gerçekten yaratıcı ve orijinal bir düşünür" olduğunu, ancak bununla birlikte onun öncelikle bir misyoner olarak faaliyette bulunduğunu belirtir.¹ Pavlus'un ilk Hıristiyan teolog olduğunu düşünen Küng ise, onun misyon hareketiyle teolojik bakış açısının "dünya tarihinde bir devrim" demek olduğunu vurgular.²

Pavlus, mektuplarında kendisini, çarmıha gerilerek ölen ve sonra tekrar dirilen Rab İsa Mesih'in mesajını vazetmek üzere seçilerek görevlendirilen kişi şeklinde tanımlar (Gal. 1:1-2, 2:7; 1 Kor. 11:23; 1 Sel. 4:2). İleride genişçe üzerinde duracağımız gibi, başta Anadolu olmak üzere Yunanistan, Trakya, Ege adaları ve diğer bölgelerde yoğun misyon faaliyetinde bulunan Pavlus'un öğretilerinin merkezinde Mesih, mesaj (İncil), kurtuluş, vaftiz ve benzeri kavramlar yer alır. Pavlus, gerek teolojisini gerekse insan, tarih ve kurtuluş anlayışını bu temel kavramlara ilişkin değerlendirmeleri üzerine bina eder. Bütün bu kavramlara Pavlus öğretisinde yüklenen anlam, Hıristiyan teolojisinin temelini oluşturmaktadır. Küng'ün de haklı olarak vurguladığı gibi "Pavlus olmaksızın ne Katolik Kilise'den, ne Yunan ya da Latin patristik teolojisinden ve ne de Hıristiyan-Helenistik kültürden bahsedilebilir".³

1 Raisanen, H., *Paul and the Law*, Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) 1983, s.267.

2 Küng, H., *Christianity: Its Essence and History*, tr. J. Bowden, London: SCM Press 1995, s.114.

3 Küng, *Christianity: Its Essence and History*, s.114.

Peki Pavlus bir din kurucusu mudur, yoksa halihazırda mevcut olan bir dinsel geleneğin temsilcisi midir? Aynı şekilde Pavlus'un öğretileri ilk kez kendisi tarafından geliştirilip sunulan öğretiler midir yoksa zaten o dönemde var olan öğretilerin Pavlus tarafından takdim edilmesi midir? Bu sorular bağlamında Pavlus'un Hıristiyanlıkla ve Hıristiyan geleneğiyle yakından ilişkili görülen İsa, Havariler ve benzeri kişilerle ilişkisi birçok araştırmacı tarafından tartışılmaktadır.

Pavlus'un mektuplarında Christ (Hırist, Mesih) teriminin sıklıkla geçmesine ve bu terime dayalı teolojinin Pavlus öğretilerinin temelini oluşturmaya rağmen, bu mektuplarda Hıristiyan terimi kullanılmaz. Diğer yönden Hıristiyan terimi, Pavlus dönemi öncesi İsa ve Havariler döneminde de kullanılmamaktaydı. Erken dönemlere ait çeşitli kaynaklarda İsa ve talebelerinin Nasuran ya da Nazoran ismiyle isimlendirildikleri bilinmektedir. İncillerden Matta'da, İsa'nın "bir Nazoran olarak adlandırılacak" olduğu (Mat. 2:23) belirtilirken, Yuhanna'da ise İsa'dan "Yahudilerin kralı İsa Nazoran" (Yuh. 19:19) şeklinde bahsedilir. Yine Apokrif metinlerden *Yuhanna'nın Apokrif Kitabı*'nda (Apocryphon of Johannis) İsa'nın Yahudilerce Nazoran olarak adlandırıldığı ifade edilir.⁴ Son olarak Gnostik Nag Hammadi metinlerinden *Mısırlılar İncili* ve *Zostrianos*'ta da İsa için kullanılan "Yasseus Mazareus (Nazareus) Yessedekus" ibaresinde İsa'ya verilen isimlerden birisi Mazareus, ya da Nazareus terimidir.⁵ Dolayısıyla, kilise babası Epiphanius'un da ifade ettiği gibi⁶, İsa ve taraftarları için İsa'nın yaşamında Yahudilerce kullanılan isim Nazoran (Nazoraïou) terimidir.

4 Krş. Giversen, S., *Apocryphon of Johannis*, Copenhagen 1963, s.47.

5 Bkn. Böhlig, A., F. Wisse (tr.), "The Gospel of the Egyptians", J.M. Robinson (ed.), *The Nag Hammadi Library in English*, Leiden: E.J. Brill 1988, s.217; Sieber, J.H. (tr.), "Zostrianos", J.M. Robinson (ed.), *The Nag Hammadi Library in English*, Leiden: E.J. Brill 1988, s.416. Bundan başka Yunanca Yeni Ahit metninde İsa'nın Nazarenos, Nazoraion ve Nazoraïos isimleriyle isimlendirildiği bilinmektedir. Bkn. Bruce, F.F., *The Acts of the Apostles: The Greek Text with Introduction and Commentary*, Michigan: WM.B. Eerdmans 1984, ss.90-91.

6 Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis, Book I (Sects 1-46)*, tr. F. Williams, Leiden 1987, xxix, 1,2.

Hatta Resullerin İşleri'nde yer alan bir ifadede, Pavlus'un kendisi de ilk zamanlar Yahudilerce "Nazoranlar (Nazoraion) mezhebinin bir elebaşı" olmakla suçlanmıştı (Res. İş. 24:5).

Burada kullanılan Nazoran teriminin ne anlama geldiği ya da neyi ifade ettiği tartışılmaktadır. Genellikle Hıristiyan yazarlar bu terimi İsa'nın yetiştiği kasaba ismi olan Nasıra (Nazarath) ile ilişkili olarak açıklamaktadırlar. Diğer taraftan çeşitli araştırmacılar bu terimin İbranca nazir (adayan, ayıran), nasar (koruyan, muhafaza eden) ya da neşer (dal, brans) terimleriyle ilişkili olabileceğini düşünmektedirler. Öte yandan, Gnostik İncillerden *Filip İncili*'nde ise bu terimin "gizli şeyi bildiren" ve "gerçek, hakikat" anlamına geldiği ifade edilmektedir.⁷ Diğer taraftan biz, Epiphanius'un verdiği bilgilerden İsa öncesi dönemden beri Filistin-Ürdün'de mevcut olan bir heterodoks Yahudi mezhebinin, Nasuraların varlığını bilmekteyiz. Epiphanius bu mezhebin özelliklerini sayarken, onların kendilerini gerçek Musa şeriatını koruyup gözetkenler olarak gördüklerini, Kudüs'teki Yahudileri ise Musa'nın öğretilerini bozanlar olarak değerlendirdiklerini belirtmektedir.⁸ Kanaatimizce İsa ve talebelerine Yahudilerce verilen Yunanca Nazoran ismiyle İsa öncesi dönemden itibaren mevcut olan ve varlıklarını Epiphanius döneminde de (MS 4. yy) sürdüren heterodoks Nasuraların ismi arasında bir ilişki vardır. Zira Kudüs merkezli Yahudiler, tıpkı heterodoks Nasuralar gibi kendilerini şeriatı (Musa hukukunu) bozmakla ve istismar etmekle suçlayan İsa'yı ve taraftarlarını da Nasuralardan olmakla (veya bunlara taraf olmakla) suçlamış olabilirler. İncillerde geçen Yunanca Nazoran terimi Aramca Nasoran ya da Natoray teriminin karşılığı olmalıdır. Zira Talmud da dahil çeşitli İbranca metinlerde İsa "Nusri" terimiyle, İsa taraftarları ise "Nusrim" terimiyle adlandırılmaktadır. Yine Süryani metinlerde Hıristiyanlardan "Nasranaye" ismiyle bahsedilmektedir.⁹

7 Isenberg, W.W., "The Gospel of Philip", J.M. Robinson (ed.), *The Nag Hammadi Library in English*, Leiden: E.J. Brill 1988, ss.144, 147.

8 Bkn. Epiphanius, *The Panarion*, xviii, 1-3.

9 Konuyla ilgili geniş bir değerlendirme için bkn. Gündüz, Ş., "İslâm'da Öteki'nin Bilimi: Kur'an'ın nasara terimine etimolojik ve tarihsel bir yakla-

Diğer taraftan İsa ve talebeleri için Yahudilerce kullanılan Nazoran/Nasura ismi, İsa taraftarlarınınca benimsenmemiş, onlar kendilerini “İsa’nın talebeleri/Havarileri” olarak adlandırmışlardır. Bununla birlikte Epiphanius, her ne kadar bu ismi kullanmasalar da İsa taraftarlarının bu isimle adlandırılmaya bir tepki göstermediklerini de vurgulamaktadır.¹⁰

Kudüs ve civarında Yahudilerin, İsa ve cemaatını Nazoran/Nasura diye adlandırmaları fazla uzun sürmemiştir. Büyük ihtimalle Yahudiler, karşılarında İsa’nın liderliğinde gelişen bu yeni hareketin heterodoks Nasuralardan bağımsız yapısını anlamakta gecikmemiş ve bu hareketin taraftarlarını İsa’ya atfen Yeşuanlar olarak adlandırmışlardır. Epiphanius, Yeşuanlar teriminin muhtemel kökenine ilişkin çeşitli alternatifler üzerinde durur; ancak bunlar arasında en mantıklı açıklama, bu terimin İsa’nın isminden (Yeşu’dan) hareketle verilmiş olmasıdır.¹¹ Bu durumda Yeşuanlar terimi “İsa taraftarları” ya da “İseviler” anlamına gelmektedir. Epiphanius ayrıca, Yahudi yazar Philo’nun (MÖ 25-MS 40) “Yeseanlar (Jassaeans)” başlıklı bir kitap yazdığını ve bu kitabında Maraen bataklığı civarında yaşayan bu grubun çeşitli özellikleri hakkında bilgi verdiğini söyler. Epiphanius, Philo’nun bahsettiği bu grubun Hıristiyanlardan başkası olmadığını vurgular.¹²

Görüldüğü gibi Hıristiyanlık terimi İsa ve öğrencileri için kullanılan bir isim değildir. Muhtemelen bu nedenle İncillerde de bu terime rastlanmamaktadır.

Diğer taraftan İnciller dışındaki Yeni Ahit metinlerinde Hıristiyan terimi yalnızca üç kez, iki kez Resullerin İşleri’nde ve bir kez de Petrus’un Birinci Mektubu’nda geçer. Resullerin İşleri 11:26’da “Havarilerin ilk kez Antakya’da Hıristiyan (Kristianous) olarak adlandırıldıkları” belirtilir. Aynı kitap 26:28’de ise Hıristiyan terimi Pavlus’la tartışan kral II. Herod Agrippa’nın (y. ö. MS 100

sım”, *Tezkire*, 9-10, Güz 1994-Kış 1995, ss.127-146.

10 Epiphanius, *The Panarion*, xxix, 6,7.

11 Epiphanius, *The Panarion*, xxix.

12 Epiphanius, *The Panarion*, xxix.